

30
KANUNNIK A. JANSSEN
Hoogleeraar-Leuven.

LIJKVERBRANDING

Davidsfonds

Leuven

1931

Deze brochure werd in April-Mei door het Davidsfonds
onder zijn leden verspreid op 74.000 exemplaren.

Mechlinië in Sabbato Sancto 1931

Nihil obstat
J. NAULAERTS, Cens. libr.

Imprimatur
F. TESSENS, Vic. Gen.

EEN WOORD VOORAF

Pas had de Kamer van Volksvertegenwoordigers beslist het wetsvoorstel strekkende tot toelating der lijkverbranding op haar agenda te plaatsen, of overal in het land werden vergaderingen belegd om protest aan te tekenen tegen dit wetsvoorstel en tegen de lage beleedigingen van de antikatholieke pers aan Zijn Eminentie Kardinaal van Roey. Op verschillende van die vergaderingen, in het Vlaamsche land gehouden, hadden wij de eer als spreker op te treden. Het Hoofdbestuur van het Davidsfonds heeft het nuttig geoordeeld aan de rede, die wij daar uitspraken, een breeder verspreiding te geven en biedt daarom den tekst van onze voordracht aan zijn leden, als een toemaatje aan de reeks boeken van het jaar 1931.

LIJKVERBRANDING

Daags vóór de bijzetting der asch van generaal Bernheim zat ik in den trein tusschen Leuven en Brussel. Tegenover mij waren twee handelsreizigers aan 't philosopheeren. Blijkbaar opdat ik het hooren zou, zegde de een tot den andere : « Hebt ge den brief gelezen van kardinaal van Roey over de lijkverbranding ?... Wat recht heeft hij om zich daarmee te bemoeien ?... Dat heeft toch niets te maken met den godsdienst! Kardinaal Mercier zou zeker nooit zoo iets gedaan hebben. »

Of lijkverbranding iets uit te staan heeft met den godsdienst, zullen onze bisschoppen, de Roomsche Congregaties en de Paus toch zeker wel het best weten. Welnu, herhaalde malen heeft de Kerk, bij monde van de hoogste vertegenwoordigers van haar gewoon leergezag, zich uitgesproken tegen de lijkverbranding.

Een eerste maal, den 19^{en} Mei 1886, naar aanleiding van de propaganda die toen door de vrijmetselarij gevoerd werd, verklaarde het Heilig Officie dat het niet toegelaten is deel uit te maken van vereenigingen die zich tot doel stellen het gebruik van het verbranden der lijken te bevorderen, noch zijn eigen lichaam of dit van een ander te laten verbranden. Leo XIII keurde dit decreet uitdrukkelijk goed en gaf bevel het mede te deelen aan de bisschoppen der gansche wereld, opdat zij de geloovigen tegen het verfoeilijk gebruik der lijkverbranding zouden waarschuwen en hun beste krachten aanwenden om de christenen, aan hun zorgen toevertrouwd, er van af te keeren.

Zeven maand later, den 15^{en} December 1886, verscheen een

tweede decreet van het Heilig Officie : aan degenen die gedurende hun leven bevel hebben gegeven hun lijk na hun dood te verbranden, moet de kerkelijke begrafenis ontzegd worden.

Een derde decreet, gedagteekend van 27 Juli 1892, verbiedt de sacramenten der stervenden toe te dienen aan hen die bevel gegeven hebben hun lijk te verbranden en die wilsbeschikking niet willen intrekken ; het verbiedt ook de heilige mis, althans in 't openbaar, op te dragen voor hen wier lijk, niet zonder hun schuld, verbrand werd. Verder wordt alle formeele medewerking aan de lijkverbranding verboden.

Het kerkelijk wetboek, uitgevaardigd in 1918, zegt uitdrukkelijk dat de lichamen der geloovigen moeten begraven worden. Heeft iemand, op gelijk welke wijze, den wil uitgedrukt zijn lijk te verbranden, dan is het ongeoorloofd die wilsbeschikking uit te voeren ; staat ze vermeld in het testament of een andere akte, dan moet men haar aanzien als niet uitgedrukt (can. 1203). Verder herhaalt het wetboek het vroeger uitgevaardigd verbod der kerkelijke begrafenis tegen hen die bevel hebben gegeven hun lijk te verbranden en vóór hun dood geen teekenen van inkeer vertoonden; bestaat er twijfel, dan moet de bisschop geraadpleegd worden, indien de tijd het toelaat ; blijft de twijfel bestaan, dan mag het lijk kerkelijk begraven worden, op zulke wijze nochtans dat alle ergernis uitgesloten blijft (can. 1240).

Op 19 Juni 1926 kwam het Heilig Officie nogmaals terug op die aangelegenheid, om, met goedkeuring van den Paus, de aandacht der bisschoppen te vestigen op dit vraagstuk en hen te verzoeken de geloovigen te wijzen op de goddelooze, ergerlijke en daarom ongeoorloofde propaganda, die door de vijanden van den christen naam gevoerd wordt, met het inzicht bij de bevolking een materialistische opvatting van het leven te doen doordringen. De Congregatie noodigt de bisschoppen uit zich zorgvuldig te onthouden van alle compromissen.

Als Rome zoo spreekt, dan is het een teken dat volgens de Kerk lijkverbranding wel iets te maken heeft met den gods-

dienst. En de kerkelijke overheid is toch zeker op de aller-eerste plaats bevoegd om te weten of iets louter politiek ofwel een godsdienstaangelegenheid is.

En wanneer de Paus en de Congregatie er zoo uitdrukkelijk op steunen dat de bisschoppen al hun krachten moeten aanwenden om de goddelooze en ergerlijke propaganda voor lijkverbranding tegen te gaan, dan zijn wij er volstrekt zeker van dat Kardinaal Mercier niet anders zou gehandeld hebben dan Z. E. Kardinaal van Roey het gedaan heeft. De andersdenkenden mogen weten dat het nu eens uit moet zijn met zoo maar altijd beroep te doen op hetgeen Kardinaal Mercier in een gegeven omstandigheid zou gezegd of gedaan hebben; zij mogen weten dat wij hun volstrekt het recht ontkennen om als de vertolkers van zijn gedachte en de dragers van zijn geestelijke nalatenschap op te treden. Het is wel wonder dat zoovelen, die misschien nooit of hoogstens een enkele maal, bij gelegenheid, met Kardinaal Mercier geproken hebben, die zeker niet veel van zijn werken gelezen hebben, altijd zoo juist weten te zeggen wat hij zou gedacht en gedaan hebben, beter dan zijn oud-leerlingen en de talrijke priesters door hem gevormd, beter dan zijn collega's van het doorluchtig episcopaat van België, beter dan zijn rechtstreeksche medewerkers in het bestuur van het aartsbisdom, beter vooral dan hij die voorzeker meer dan iemand met Kardinaal Mercier intiem heeft samengewerkt, achttien jaar lang zijn vertrouwensman was en door hem hoog op prijs werd gesteld, zijn vicaris-generaal en zijn opvolger, Z. E. Kardinaal van Roey. Als ze nog afkomen met hetgeen Kardinaal Mercier zou gedaan hebben, dan antwoorden wij vlakweg: « Wij ontkennen U volstrekt de bevoegdheid de gedachte van Kardinaal Mercier uit te leggen en het recht hem te stellen tegen zijn doorluchtigen opvolger, onzen beminden en geëerden kardinaal-aartsbisschop. Wie Kardinaal van Roey beleedigt, beleedigt de nagedachtenis van Kardinaal Mercier en beleedigt alle katholieken.

* * *

Onze tegenstrevers hebben zelf het bewijs geleverd dat Zijn Eminentie klaar gezien had en zijn tusschenkomst in de hoogste mate opportuun moet genoemd worden. De handelwijze der antikatholieke pers heeft bewezen dat de rouwhulde aan de asch van het lichaam van generaal Bernheim zou worden uitgebuit als propaganda voor de lijkverbranding, en dat niet zoozeer om de lijkverbranding zelf, dan wel uit haat tegen de Kerk, die haar verbiedt.

De bedoeling van de voorstanders der lijkverbranding is duidelijk: zij willen het geloof aan de verrijzenis des vleesches bij het christen volk ondermijnen en aldus stilaan den weg bereiden tot het materialisme. Het recht op de lijkverbranding wordt slechts opgeëischt om een bres te slaan in de vesting van het katholicisme en om de samenleving zooveel mogelijk te ontchristenen. De crematisten mogen al doen wat ze willen om het te ontkennen, het staat vast door hun eigen bekentenissen: de lijkverbranding is voor hen maar een middel in hun strijd tegen het « bijgeloof ». Bij de « denkende » katholieken willen zij de « blinde » gehoorzaamheid aan de kerkelijke verboden aan 't wankelen brengen ⁽¹⁾; tegenover het kruis op onze graven, symbool der rust en der hoop in afwachting der verrijzenis, willen zij de urne stellen, symbool van de vernietiging en van de materialistische opvatting van het leven.

De verdedigers der lijkverbranding beweren wel dat het er geenszins om gaat de rechten der katholieken te krenken, « hun geloof, hun scrupulen, hun vooroordeelen », zooals Pierard in « Le Peuple » schrijft, aan te vallen; zij willen immers geen verplichting van lijkverbranding invoeren, maar alleen haar toelaten. Dit neemt echter niet weg dat ze daardoor ook een kwaden slag toebrengen aan de katholieke overlevering en een onheilzamen druk uitoefenen op het geweten. Wanneer het er om ging de echtscheiding in te voeren, dan zegden ze ook dat niemand ooit zou verplicht worden echtscheiding aan te vragen en de wet dus niet in strijd was met de katholieke over-

tuiging. En toch is het een feit dat het toelaten van de echtscheiding geleid heeft tot een verslapping van de christelijke opvatting van het huwelijk, heeft bijgedragen tot den achteruitgang der zedelijkheid en daardoor van het katholicisme.

En dan zou Rome de oogen moeten sluiten, dan zouden onze bisschoppen lijdelijk moeten toezien en zwijgen; dan zouden zij de vijanden van het christendom ongehinderd moeten laten voortdoen en de lijkverbranding in hun handen moeten laten als een wapen om de leering der Kerk te bestrijden, haar gezag óm te beuken en de christelijke opvatting van het leven uit te roeien! Men vrage liever uitdrukkelijk dat de bisschoppen aan hun plicht zouden tekortkomen en zouden verwaarloozen de zending te vervullen die zij bij hun wijding op zich genomen hebben.

* * *

Maar laten wij even luisteren naar de voorwendsels waarop de voorstanders der lijkverbranding steunen, laten wij onderzoeken wat hun argumenten waard zijn.

Hun redenen zijn van viervoudigen aard: lijkverbranding zou de voorkeur verdienen boven begraving met het oog op de openbare gezondheid, om gevoelsredenen, om economische redenen en uit hoofde van de vrijheid die ieder burger heeft die wijze van lijkverzorging te verkiezen die hij voorstaat ⁽²⁾.

Eerst dus roepen zij *gezondheidsredenen* in.

De kerkhoven zouden een gevaar uitmaken voor de levenden. De lucht, zeggen zij, wordt door de uitwasemingen der lijken bedorven; het regenwater, dat door den grond der begraafplaatsen sijpelt, sleept schadelijke en organische stoffen mede, besmet de onderaardsche waterlagen en daardoor de bronnen en de putten die het drinkwater leveren; kiemen van besmettelijke ziekten komen naar boven en worden aldus de oorzaak van besmetting voor de menschen.

Die beweringen berusten op niets.

Wij zijn natuurlijk niet bevoegd om hier op eigen gezag mee te spreken; wij moeten ons houden aan het getuigenis der artsen en der hygiënisten. Welnu, er is niet één enkel onder hen die dat gevaar ernstig opneemt.

De kerkhoven bieden niet het minste gevaar voor besmetting van de lucht. De gasvormige voortbrengselen der ontbinding geraken niet tot aan de oppervlakte. En ontsnapt al eens een kleine hoeveelheid kwaadaardige gassen, dan leveren zij niet het minste gevaar op, omdat zij loskomen in de vrije lucht. Nooit heeft iemand gehoord dat de bewakers der kerkhoven of de lieden, die in de nabijheid van een kerkhof wonen, minder gezond zijn of vroeger sterven dan de andere menschen. Vanwege de lucht zijn onze kerkhoven niet gevaarlijk voor de gezondheid ⁽³⁾.

Het tweede gevaar, de besmetting van het water, is al niet veel ernstiger. Zeker, het regenwater, dat op de kerkhoven valt en in den grond dringt, komt gedeeltelijk in aanraking met de lijken en neemt sommige bestanddeelen op die voortkomen van de ontbinding. Zullen daardoor de onderaardsche waterlagen besmet worden?... In het geheel niet. De grond immers is de beste zuiveraar voor het water dat er doorheen sijpelt; het water wordt, in den echten zin van het woord, « gefiltreerd », volledig van organische stoffen ontlast door de reinigingskracht der verschillende grondlagen waar het doorheen moet. Proefnemingen, in de nabijheid van groote kerkhoven gedaan, hebben uitgewezen dat het water der putten er niet slechter is dan elders ⁽⁴⁾. Ook van dien kant is dus geen werkelijk gevaar te vreezen.

Blijft dan nog het gevaar der besmetting door ziektekiemen. In de werkelijkheid moet de kans van besmetting voor nul worden aangezien. De meeste infectie-bacillen of ziekteverwekkers kunnen niet lang in leven blijven in een lijk, maar worden binnen weinige dagen vernield. Zijn er eenige die bij uitzondering in leven blijven, dan kunnen ze langs geen weg uit de diepte van het graf aan de oppervlakte van den grond geraken ⁽⁵⁾. Dr. Häberlein, van Zürich, verklaart dat geen

enkel geval gekend is van verspreiding van een besmettelijke ziekte door begraven lijken ⁽⁶⁾. Onder den oorlog vooral, alhoewel de gesneuvelde soldaten dikwijls met haast en zonder al de voorzorgen die men anders neemt, moesten begraven worden, is gebleken dat het gevaar van besmetting door lijken niet zoo ernstig is op te nemen.

Dus geen enkel der zoogenaamde wetenschappelijke bewijzen voldoet om aan te toonen dat de kerkhoven een ernstig gevaar opleveren voor de gezondheid.

De voorstanders der lijkverbranding schijnen trouwens zelf dat gevaar niet ernstig op te nemen. Waren zij overtuigd dat de kerkhoven een gevaar zijn voor de openbare gezondheid, dan zouden zij niet facultatieve maar verplichte lijkverbranding moeten eischen.

Het voornaamste strijdmiddel der crematisten blijkt ondeugdelijk; hun voornaamste argument heeft niet de minste waarde. Daarom beroepen zij zich op *het gevoel* en zoeken daar nieuwe redenen tot invoering van hun stelsel. Met levendige kleuren schilderen zij de veranderingen af, die het doode lichaam ondergaat in den grafkuil. Met een zeker welgevallen beschrijven zij de opeenvolgende verschijnselen der ontbinding en komen aandragen met afstootelijke verhalen over het opgraven van lijken ⁽⁷⁾. In Duitschland wordt zelfs de film ter hulp geroepen om de verbeelding nog heviger te treffen. En een ander gevaar, waarmede de lijkverbranders insgelijks het gevoel en de verbeelding zoeken te treffen, is het gevaar van levend begraven te worden en te ontwaken in het graf.

Of die onesthetische en onverkwikkelijke beschrijvingen veel menschen zullen afkeerig maken van het begraven der lijken en voor het stelsel der verbranding zullen winnen, kan in twijfel getrokken worden. Het ontbindingsproces speelt zich af onder de aarde en niemand merkt er iets van. Is er iemand, die neerknielt op het graf van een dierbare, die maar een oogenblik denkt aan het in staat van ontbinding verkeerende lijk, dat zich, niet ver van hem, onder de aarde bevindt? Moet

bij uitzondering een opgraving gebeuren, dan zijn er slechts weinig menschen gedwongen haar bij te wonen en toeschouwer te zijn van het onverkwikkelijk schouwspel, dat een ontgraving oplevert.

Is de lijkverbranding misschien minder kwetsend voor het gevoel? Is het niet afstootend, in zekeren zin wreed en afschuwelijk, eenige uren na den dood, de lichamen te verbranden dergenen die ons dierbaar waren, om zoo te zeggen de hand te slaan aan het stoffelijk overblijfsel van een vader, een moeder, een kind? En moet de verbeelding niet veel heviger getroffen worden door de gedachte aan de stuiptrekkingen van het lijk in den vuuroven, het kussen van de verbrande spieren en ingewanden, het openspringen van het hoofd en andere lichaamsdeelen, enz.? (*)

Wat het gevaar betreft levend begraven te worden, dat is ook niet ernstig. Het kan misschien wel eens gebeurd zijn dat iemand levend begraven werd en in het graf ontwaakte, maar dat zijn in alle geval zeer zeldzame uitzonderingen en niet één geval is met zekerheid gekend. En daarvan is niet de begraaving, maar het gebrek aan voorzorg de schuld. Dezelfde gevallen zouden zich voordoen bij de lijkverbranding. En nu weten wij niet wat het ergst is, levend begraven of levend verbrand te worden, tot het bewustzijn te komen in de doodkist of in den vuuroven. Maar, wij herhalen het, dat gevaar bestaat niet; de vaststelling van het overlijden gebeurt tegenwoordig zoo ernstig, dat het als uitgesloten mag gelden dat ooit een levende aan de aarde wordt toevertrouwd. Al wat verteld wordt over het begraven van schijndooden, behoort tot het rijk der fabels.

Het beroep der crematisten op het gevoel is dus geenszins gegrond; hun schrik aanjaging is heelemaal misplaatst. Daarom vallen zij, de laatste jaren vooral, terug op *redenen van economischen aard*. De kerkhoven benemen te veel plaats, hun onderhoud kost groote sommen aan de gemeenten. De grond,

in de onmiddellijke omgeving der steden, is duur; hij kan als bouwgrond verkocht en benut worden. Verder zijn bij elke begrafenis de kosten zeer groot: de kist, de lijkwagen, de dragers, het vervoer, enz. kosten veel geld aan de familieleden.

Zal men nu, om een paar duizend frank aan de gemeente te besparen, aan onze dooden een stukje grond als laatste rustplaats gaan betwisten? En het opbouwen en het onderhoud van het crematorium, zal dat ook geen geld kosten aan de gemeente? Het bouwen van een lijkoven kost millioenen. Daar komen dan nog bij de onkosten voor het stoken, kolen of electrische stroom. En gaan de columbaria, de bewaarplaatsen der urnen, ook geen grond in beslag nemen? En zal men de lijken niet moeten vervoeren naar de verbrandingsplaats? Zal dat ook geen kosten vragen aan lijkwagens, dragers, enz.? Men zal toch ook het lijk niet vervoeren als een hond, zooals het volk zegt, op een stootkar, een kruiwagen of iets dergelijks? En in plaats van een kist zal men de urne moeten koopen. Het blijkt wel dat verbranden ten slotte duurder kost dan begraven (*).

De tegenwerping dat het terrein der kerkhoven zou kunnen omgeschapen worden in vruchtbare velden, willen wij niet eens onderzoeken. Het graan, dat er op wassen kan, maakt een veel te kleine hoeveelheid uit in vergelijking met de opbrengst van den bebouwden grond, om eenigen invloed te kunnen uitoefenen op de voorziening met levensmiddelen.

Nog veel minder willen wij ingaan op hetgeen door sommigen nochtans aangehaald wordt, dat de assche van de verbrande beenderen een geschikte meststof zou bieden voor het land, ja dat de gassen, van de distillatie der lijken voortkomend, zouden kunnen aangewend worden voor verlichting! (10) Dat stoot een rechtgeaard mensch toch te zeer tegen de borst! De lijken onzer dierbaren daarvoor te benuttigen, ware al te tergend en al te hoonend!

De crematisten zien zelf wel in dat zulke argumenten geen

stand houden. Daarom, en dat is tegenwoordig misschien wel hun voornaamste argument, beroepen zij zich liever op de heilige vrijheid van ieder burger om die wijze van lijkbezorging te verkiezen waaraan hij de voorkeur geeft. « Als ik liever verbrand word dan begraven, dan heeft noch de Kerk noch de Staat het recht mij zulks te verbieden », zeggen zij. In naam van *de vrijheid van geweten* eischen zij meer verdraagzaamheid op vanwege de katholieken.

Wie denkt er aan de vrijheid van geweten te verminderen? Moest het begraven een uitsluitend christelijke gewoonte zijn, een daad van geloofsbelijdenis, dan zouden de niet-katholieken het recht hebben op te komen tegen de verplichting er zich aan te onderwerpen. Maar dat is niet het geval. Begraven is niet noodzakelijk het stellen van een godsdienstige daad en de Staat kan zeer goed, zonder iemands gevoelen op godsdienstig en wijsgeerig gebied te kwetsen, alleen die wijze van lijkbezorging gedoogen die algemeen in gebruik is en voor het algemeen welzijn het nuttigst wordt geoordeeld. Verondersteld dat wij willen begraven worden in onzen kelder of in onzen tuin, of den wensch uitdrukken dat ons lichaam op sterk water bewaard wordt, moet de Staat dat misschien ook toelaten om onze persoonlijke vrijheid niet te krenken?... Er is geen enkele vrijheid absoluut en onbeperkt; de wet mag en moet beperkingen maken aan het gebruik der vrijheid, telkens dat noodig wordt geoordeeld voor het algemeen welzijn.

Indien de vijanden der Kerk een andere wijze van lijkverzorging verlangen, dan is het bijgevolg niet om de vrijheid van geweten te handhaven, want die is hier niet in gevaar; het gaat er niet om aan iedereen toe te laten aan de dooden eer te bewijzen alleen op die manier welke met hun filosofische opvatting strookt en door hun overtuiging wordt gevergd. Daarom zou het van den kant der katholieke wetgevers een dwaasheid zijn, te breken met een overlevering zoo oud als het mensdome en een ernstig belang op het spel te

zetten, alleen om aan eenige andersdenkenden de voldoening te schenken over een middel te meer te beschikken om hun vijandschap tegen de Kerk te toonen en de maatschappij te onttrekken aan den machtigen invloed van het christendom.

Is dat geen onverdraagzaamheid?

Op het stuk van verdraagzaamheid hebben wij zeker geen lessen te ontvangen van onze tegenstrevers; zij zijn gewoonlijk veel onverdraagzamer dan wij en het zijn over het algemeen de katholieken niet die zich intolerant toonen tegenover de andersdenkenden. Meer dan dertig jaar hadden de katholieken het bewind in handen in ons land en men kan niet een enkele wet noemen ingegeven door « sectarisme » of de rechten der niet-geloovigen krenkend. Integendeel, waren de liberalen een tijdje meester, dan maakten zij aanstonds gebruik van hun macht om de katholieken te tergen door partijdige wetten. Men denke maar aan de wet op de studiebeurzen en de wet op de kerkhoven; men denke vooral aan de hatelijke schoolwet van 1879. Men zie slechts naar hetgeen gebeurt in de meeste steden waar de liberalen lang aan het bestuur zijn geweest. Welke groote stad heeft nog een gewijd kerkhof? Hebben de katholieken dan ook het recht niet die wijze van lijkverzorging te eischen die alleen met hun godsdienstige overtuiging overeenkomt, zich te laten begraven in gewijden grond? In de meeste groote steden is hun dat nochtans niet mogelijk, en willen ze toch in gewijden grond rusten, dan moeten zij betalen om elders begraven te worden. In Aarlen mag men zelfs met het lijk niet in de kerk komen. Van wat in andere landen gebeurt zullen we maar niet gewagen; iedereen heeft genoegzaam hooren spreken over den « Kulturkampf » in Duitschland, de uitdrijving der kloosterlingen uit Frankrijk, de kerkvervolging in Mexico, enz.

Waarom zijn het alleen de katholieken die, in naam der verdraagzaamheid, altijd toegevingen moeten doen? Devèze, vindt dat het land al genoeg verdeeld is, dat meer eenheid broodnoodig is. Waarom dan een nieuw brandpunt van tweedracht ontsteken en wel vooral op dit oogenblik, in volle

economische crisis en nu het Vlaamsche volk nog altijd wacht op volledig rechtsherstel? Zoo dringend is de lijkverbranding toch niet noodig, voorzeker. Er zijn andere vraagstukken, die heel wat dringender een oplossing eischen en veel meer zouden bijdragen om den vrede en de verstandhouding in het land te herstellen.

* * *

De argumenten, door de partijgangers der lijkverbranding ingeroepen, houden geen stand. Wij zien dan ook niet in waarom de Staat zijn standpunt zou moeten veranderen en zou breken met een eeuwenoud gebruik en een vast ingewortelde zede, te meer daar niet te misprijzen en niet te onderschatten redenen kunnen aangehaald worden voor het instandhouden van dit gebruik.

Welke zijn nu de redenen die de tegenstrevers der lijkverbranding inroepen om haar invoering door de wet te beletten? Met andere woorden, wat hebben wij tegen lijkverbranding?

De verbranding der lijken is niet rechtstreeks in strijd met een dogma, met een punt van ons geloof. Zij is, meer in 't bijzonder, niet in tegenspraak met de verrijzenis der dooden. Deze blijft evengoed mogelijk en is zelfs niet moeilijker of het lichaam verteerd wordt door het vuur of langzaam vergaat in den schoot der aarde. Wanneer, in de eerste eeuwen der Kerk, de godsdienstvervolgers de martelaren deden verbranden en hun asch in den stroom wierpen of door den wind lieten verstrooien, dan antwoordden de christenen terecht dat God hun lichaam evengoed zou doen verrijzen als wanneer zij begraven werden.

De lijkverbranding is ook niet in strijd met de natuurwet of het lichaam in een uur tijds vergaat in den lijkoven of langzaam verteerd wordt in het graf, is van het standpunt der natuur uit onverschillig: het werk, dat anders door de natuur

langzaam wordt verricht, wordt enkel verhaast, zonder hindernis voor den overledene. Het verbranden van een doode is op zichzelf geen slechte daad en daarom kan zij toegelaten worden, wordt zij zelfs door de Kerk geduld in buitengewone omstandigheden.

Evenmin kan men een positieve goddelijke wet inroepen, die de lijkverbranding zou verbieden. In de heilige Schriftuur of de apostolische overlevering is van zulk verbod geen spoor te vinden.

De lijkverbranding is enkel verboden door een positieve wet der Kerk, uitgevaardigd krachtens de wetgevende macht, haar door Christus, haar insteller, geschonken. Voor de christenen is het daarom een uitgemaakte zaak: zij mogen hun lichamen niet laten verbranden en mogen geen formeele medewerking verleenen aan het verbranden der lijken.

Maar daarmede is het vraagstuk nog niet heel en al opgelost. Wij moeten nog verder onderzoeken welke de redenen zijn van het verzet der Kerk tegen de lijkverbranding.

Het boos opzet en de klaarblijkelijk antigodsdienstige bedoeling van de voorstanders der lijkverbranding heeft de Kerk genoopt tot spreken. Maar zij had, om zulks te doen en om zich zoo streng te toonen, zeer ernstige redenen.

Het verbranden der lijken, zegt de Kerk, is een barbaarsche gewoonte, die indruischt tegen het gevoel van eerbied, dien niet alleen de christenen, maar alle menschen aan de dooden betuigen ⁽¹¹⁾. Zij beroept zich dus niet uitsluitend op redenen van godsdienstigen aard, maar ook op redenen van algemeen menschelijken aard. Het klopt dan ook niet met de waarheid, dat de Kerk de lijkverbranding alleen maar verbiedt omdat zij wordt voorgestaan door de vijanden van het christendom. De propaganda, door de vrijmetselarij gevoerd, was misschien wel de gelegenheid, maar is niet de eigenlijke reden van het optreden der Kerk ⁽¹²⁾.

De lijkverbranding is in strijd met den eerbied dien de christenen aan hun dooden bewijzen.

Het gebruik de afgestorven christenen aan de aarde toe te vertrouwen klimt op tot het begin der Kerk en leefde onafgebroken voort gedurende gansch den tijd van haar bestaan; nooit heeft de Kerk een anderen vorm van lijkverzorging gekend en de liturgie der dooden is heel en al gesteund op dit gebruik. De begrafenis is voor de christenen de uitdrukking, de belichaming geworden van hun eerbied voor de dooden.

De christelijke begrafenis, met de schoone en troostende ceremoniën die haar begeleiden, staat in innig verband met de opvatting der christenen over den dood en het toekomstig leven, en is uiterst geschikt om de leer der Kerk op zinnebeeldige en aanschouwelijke wijze aan de geloovigen voor te stellen. De dood is voor den christen niet het einde van alles. Hij is geenszins de volledige vernietiging van het menschelijk wezen. De ziel blijft voortbestaan ook wanneer het lichaam levenloos is geworden en « het huis van dit aardisch verblijf vergaan is », zooals de Prefatie der lijkmis zegt. Het lichaam, vergaan tot stof en asch, zal eens de bazuin hooren der engelen en op haar geschal door de almacht Gods tot het leven weerkeeren en opstaan uit het graf ⁽¹³⁾. Daarom staat op de poort van sommige kerkhoven in Duitschland het opschrift: « Resurrecturis », aan hen die verrijzen zullen. Daarom is de dood in onze opvatting een slaap en het kerkhof de rustplaats, waar de dooden de opstanding afwachten tot het eeuwig leven. « Requiescant in pace », dat zij in vrede rusten, dat is de laatste wensch waarmede de liturgie al de gebeden voor de dooden besluit. De begrafenis beduidt op zinnebeeldige wijze het geloof aan de onsterfelijkheid en de leer der verrijzenis. Bij den geopenden grafkuil denkt de christen op de troostende waarheid van het wederzien in een ander leven ⁽¹⁴⁾.

Zoo wordt de begrafenis, met de gebeden en ceremoniën die haar vergezellen, een troostvolle les voor de overblijvenden.

En dat juist ergert de verbrandingsgezinden. Met het invoeren der lijkverbranding willen zij die heilzame lessen van den dood doen verdwijnen. De crematie heeft ook haar symbolische beteekenis. Zij is een zinnebeeldige voorstelling van de volledige vernietiging van het menschelijk wezen. Dood is dood, alleen dit leven heeft eenige waarde, zoo luidt de leuze der materialisten, en daarom moet alles verdwijnen wat aan een toekomstig leven doet denken ⁽¹⁵⁾. Daarom moet het kruis op de graven, symbool van de hoop op de verrijzenis, verdwijnen en vervangen worden door de urne, symbool der vernietiging en der verloren illusies. Men kan toch niet eischen dat de Kerk de voorstanders der lijkverbranding daarin zou volgen of ze ongestoord late begaan.

Voor den christen is het lichaam niet alleen eerbiedwaardig om hetgeen het later zijn zal, maar ook om hetgeen het geweest is. Het was het werktuig waarvan de ziel zich bediende voor het beoefenen der deugd en der goede werken, het was geheiligd tot een tempel van den Heiligen Geest bij het instorten der genade in de ziel, het werd gewasschen in het Doopsel en gezalfd in het Vormsel en het H. Oliesel, het kwam in aanraking met het lichaam en bloed van Christus bij het ontvangen der H. Communie ⁽¹⁶⁾. Daarom besproeit de Kerk het lijk van den christen met wijwater en brandt er vóór den wierook der vereering. Nooit zal de Kerk dulden dat het geheiligde lichaam geschonden wordt; daarvoor is haar eerbied voor het menschelijk lichaam te groot.

Een christen mensch begrijpt de hooge waarde van die beschouwingen. Maar de eerbied voor de dooden is niet alleen een christelijk gevoelen, het is een *algemeen menschelijk gevoelen*; de natuur ook zet den mensch aan de dooden met eerbied te behandelen.

In tegenwoordigheid van een doode spreken wij stil; wij raken het lichaam voorzichtig en zachtjes aan, als vreesden wij het nog pijn te doen; voor een lijkstoet nemen wij eerbiedig den hoed af en op het kerkhof durven wij geen leven

maken, als waren wij er om bekommerd de rust der gestorvenen niet te storen. Het lijk van een bloedverwant of een vriend blijft voor ons het symbool van onze vroegere betrekkingen met hem; het doode lichaampje van een kind blijft in de oogen der ouders de vrucht van hun liefde en het lijk van een vader of een moeder blijft als iets heiligs in de oogen der kinderen. Ware het mogelijk, men zou het wel willen onttrekken aan de ontbinding en men ontdoet er zich van omdat men het niet kan bewaren; men schikt zich in het onvermijdelijke. Hoe zeer houden sommige menschen niet aan de voorwerpen die aan den overledene hebben toebehoord? Met hoeveel zorg bewaren wij al wat ons aan hem herinnert, zijn portret, zijn ring, de juweelen door hem gedragen? Hoe zouden wij het dan met ons hart kunnen overeenbrengen, het lichaam, dat toch het intiemst van al met hem vereenigd was, ja deel uitmaakte van zijn wezen en naast de ziel het meest tot zijn persoonlijkheid behoorde, zoo spoedig mogelijk te vernielen door het vuur en dan, gelijk het in sommige landen toegelaten is en gedaan wordt, de asch eenvoudig op te zenden als een postcolli? Het hart protesteert tegen zulke behandeling.

Wij hebben het ons dierbare wezen uitgestrekt zien liggen op het praalbed, bleek van aangezicht, maar schoon, met een uitdrukking van zachtheid en goedheid op het gelaat, als iemand die slaapt. Dan hebben wij het in de kist zien leggen, met een kussen onder het hoofd, als wilden wij zijn slaap vergemakkelijken. Wij vergezelden het lijk naar het kerkhof en lieten het neer in het graf, de laatste rustplaats. Het beeld van den doode blijft ons bij zooals wij hem voor het laatst gezien hebben. Wij weten wel dat het werk der ontbinding zich langzaam voltrekt in den grafkuil, maar wij denken er niet aan en gaan voort ons den doode voor te stellen met dezelfde zachte, zoetschoone gelaatstrekken, zacht slapend zijn laatste slaap ⁽¹⁷⁾.

Dat zijn maar gevoelsargumenten, zal men zeggen, dat is louter sentimentalisme. Voorzeker, maar hoe rechtmatig, hoe verheven, hoe troostend! De mensch is niet alleen verstand,

hij heeft ook een hart, en het gevoel heeft ook zijn rechten. Ook aan de eischen van het hart mag voldaan worden, wanneer zij beantwoorden aan de natuur van den mensch en overeenstemmen met de rede. En in de plaats daarvan wil men het ruwe spektakel stellen van de vernieling door het vuur, van de stuiptrekkingen in den lijkoven, van de vernietiging van al wat overblijft van den beminden persoon. Ja, waarlijk, de Kerk begrijpt beter het hart van de menschen, waar zij zich verzet tegen lijkverbranding.

Die eerbied voor de dooden en dat gevoel, wij herhalen het, zijn niet eigen aan de christenen, maar bestaan bij alle menschen, ook bij de niet-geloovigen. Zij zijn gegrond in de natuur. De duizende en duizende menschen, die alle jaren, met de Allerzielendagen, zich verdringen op de kerkhoven onzer steden, zijn voor het grootste deel zeker niet de vurigste christenen; onder hen vindt men er veel, die misschien nooit een voet in de kerk zetten. Voor de bloemenweelde op die dagen, zooals ook op den dag der begrafenis, wordt zeker niet het meeste geld uitgegeven door de katholieken. Wij kunnen ons niet inbeelden dat het volk zich zou scharen vóór de columbaria; het zien van de urne doet denken aan het verterend vuur en de meeste menschen schuwen natuurlijk het beeld dat zij opdringt aan den geest.

Het begraven behoort nu eenmaal tot de zeden van het volk. Die *traditioneele zijde* van het vraagstuk mag men niet beneden haar waarde schatten. De Staat moet er rekening mee houden, vooral omdat geen enkele ernstige reden kan aangegeven worden om van gewoonte te veranderen. Om aan eenige burgers voldoening te schenken, moet de wetgever niet dulden dat een aanslag gepleegd wordt op een collectief zedelijk goed, zooals de eerbied voor de dooden ⁽¹⁸⁾.

Er is een andere beschouwing welke voor den Staat van het grootste belang is, welke voor hen, die belast zijn met de zorg voor het algemeen welzijn en de veiligheid der burgers moeten

verzekeren, misschien wel als doorslaand moet gelden om de lijkverbranding te doen verbieden. Wij bedoelen het *argument van medico-legalen aard*, met het oog op het straffen en het voorkomen van misdaden.

Iedereen weet dat door het gerecht soms de opgraving van een lijk bevolen wordt, om te onderzoeken of de dood niet toe te schrijven is aan een misdadige oorzaak. Meer dan eens is het gebeurd dat moorden konden vastgesteld en de daders ontdekt worden, omdat men, maanden na de begrafenis, het letsel of de giftstoffen kon terugvinden op den schedel of in het reeds gedeeltelijk verteerde lijk.

De lijkverbranding zou het ontdekken en het straffen van sommige moorden fel bemoeilijken. De plichtige moet maar zorgen dat bij het overlijden geen vermoedens van misdaad ontstaan. Na de verbranding mag de verdenking gerust opduiken, het zal haast altijd onmogelijk zijn nog het stoffelijk bewijs te leveren dat een misdaad is begaan. Wordt aldus de kans grooter om aan de nasporingen van het gerecht te ontsnappen, dan ontstaat het gevaar die schelmstukken te zien vermeederen die het hatelijkst zijn: moorden bedreven door vertrouwde personen, huisgenooten en bloedverwanten, waarbij veelal giftmenging wordt aangewend ⁽¹⁹⁾.

De voorstanders der lijkverbranding antwoorden daarop dat men vóór de verbranding altijd het lijk kan onderzoeken.

Maar hoe gaat men dat aan boord leggen? Zal men het onderzoek slechts doen wanneer er vermoedens van misdaad bestaan? Maar die vermoedens komen heel dikwijls slechts veel later op: een onvoorzichtig woord, de handelwijze van den schuldige, het praten der geburen geven er aanleiding toe. Het lijk zal reeds verbrand zijn en de misdadiger heeft niets te vreezen. Na 48 of 72 uren is alle gevaar voor ontdekking voorbij en de moordenaar mag gerust zijn. Om zekerheid te bieden zou dus een ernstige lijkschouwing moeten plaats grijpen vóór iedere lijkverbranding. Maar dat onderzoek is zoo ingewikkeld dat het practisch niet mogelijk is alle lijken nauwkeurig te onderzoeken.

Vergiftigingen komen slechts zelden voor, zeggen de verdedigers der lijkverbranding (volgens de statistieken van het ministerie van rechtswezen vertegenwoordigen zij niet ten volle twee ten honderd der misdaden) en er zijn giftstoffen die men ook in de asch kan terugvinden.

Dat is waar. Vele minerale vergiften worden niet ten volle vernietigd door de verbranding; die zou men dus kunnen terugvinden in de asch. Maar voor den schuldige ware het niet moeilijk de asch te doen verdwijnen. Van de organische giftstoffen echter blijft er na de verbranding niet het geringste spoor over; wordt dus een vergift van deze soort aangewend, dan is het gevaar van ontdekt te worden na de verbranding uitgesloten. Dat vergiftiging betrekkelijk zelden voorkomt, is ook waar. Maar is het misschien juist niet omdat de vergiftiging maandenlang na den dood door lijkschouwing kan ontdekt worden, dat de meeste misdadigers tot dat middel hun toevlucht niet durven nemen? Met de lijkverbranding vermindert of verdwijnt het gevaar om ontdekt te worden en wie weet of daardoor de moordaanslagen door vergiftiging niet zouden vermeederen. En dan, bij de ontgravingen gaat het niet altijd om het ontdekken van vergift in het lijk; de lijkschouwing wordt dikwijls bevolen om vast te stellen of het lichaam geen letsel vertoont, verwondingen, schedelbreuk of iets dergelijks. En daarvan is na de verbranding zeker nooit een spoor te vinden.

De meest bevoegde wetsdokters en criminologen hebben zich dan ook, om die redenen, tegen het invoeren van lijkverbranding uitgesproken ⁽²⁰⁾.

Dat argument, zoo dunkt ons, zou de wetgevers moeten doen nadenken. Hoogere belangen van maatschappelijken aard pleiten voor een beperking van de individueele vrijheid. Het recht over zijn lichaam te beschikken, — voor zoover dit recht blijft bestaan na den dood, — het recht die wijze van lijkverzorging te verkiezen die men goedvindt, moet wijken voor een eisch van het algemeen welzijn en de zekerheid der burgers.

* * *

Om de houding der Kerk en de oppositie der katholieken tegen het invoeren van lijkverbranding te begrijpen, moet men al die redenen samen beschouwen. Alléén en op zichzelf staande, uit hun verband gerukt, schijnt misschien geen enkel der aangevoerde bewijzen voldoende, maar alle samen vormen zij als een bundel, als een keten, wier kracht niet zoo gemakkelijk te breken is.

Samenvattend zouden wij kunnen zeggen: Het is redelijk en wijs zich te houden aan een door eeuwenlange traditie bevestigd gebruik, dat een symbolische beteekenis heeft, beantwoordt aan de verhevenste en de meest wettige neigingen van de menschelijke natuur en niet zonder nut blijkt voor het algemeen welzijn, vooral dat de tegenstrevers geen enkele gegronde reden kunnen aanhalen om te breken met dit gebruik en er maar alleen op bedacht zijn een wapen in handen te krijgen om de Kerk te dwarsboomen en haar invloed te bekampen ⁽²¹⁾.

Wat ook de waarde zij van de redeneering, aldus voorgesteld, het vraagstuk moet van een hooger standpunt uit beschouwd worden. De strijd om de lijkverbranding is niet van zoo weinig belang als sommigen, op het eerste zicht, misschien denken. De strijd wordt eigenlijk gevoerd tusschen twee levensbeschouwingen, tusschen het materialisme en het spiritualisme, tusschen de heidensche en de christelijke opvatting van het leven. De inzet van den strijd, die gevoerd wordt, is niet zoozeer het verbieden of het toelaten der lijkverbranding zelf, maar wel het behoud van den christelijken geest bij ons volk of de terugkeer tot het heidendom, met zijn zeden en gebruiken. Van dit standpunt uit beschouwd, krijgt het vraagstuk een veel hooger beteekenis. Daarom mogen wij niet laten tornen aan een instelling, die, vooral in de oogen van het volk, zoo innig verbonden is met de katholieke leer en de katholieke zeden. Wij willen dat ons volk katholiek blijft, naar eigen aard en eigen zeden, daarom zullen wij niet dulden dat een bres

geslagen wordt in zijn katholiek zijn. Daarom zijn wij de Kerk dankbaar, omdat zij hier eens te meer optreedt als « de onbuigzame bewaarster van de christelijke zede en als een dam opwerpt tegen het binnendringen van een heidensche gewoonte, waartegen zij zich verzet met al de strengheid van het haar door God geschonken gezag » ⁽²²⁾. Wie de Kerk den rug toekeeren wil, alleen omdat zij bij de behandeling van het doode menschenlichaam geen vrije keus laat, die heeft nooit iets begrepen van het wezen der Kerk. Daarom klaarheid, beslistheid, onbuigzaamheid ! ⁽²³⁾

In het blad der socialisten, « Le Peuple », beweert De Winne dat het gezag van de Kerk en de bisschoppen, dat zelfs de zuiver katholieke gedachte aan 't wankelen is en achteruitgaat. De massa, vooral op den buiten, is katholiek gebleven, maar nog enkel aan de oppervlakte: het volk voelt niet meer katholiek en de godsdienst van het volk is gansch verschillend, zoo beweert hij, van den godsdienst die aan de Universiteit te Leuven geleerd wordt.

Wij protesteeren tegen die bewering ! Ons volk eerbiedigt het kerkelijk gezag en het is voldoende dat onze vijanden aan dat gezag willen raken en onze bisschoppen beleedigen, om het Vlaamsche volk te zien opspringen in een heilige verontwaardiging. Het katholiek geweten kan soms wat ingesluismerd schijnen, maar het is genoeg dat men rake aan een gebruik van onzen godsdienst om dat geweten weer wakker te schudden en den katholieken geest te zien opflakkeren in een onwrikbaar verzet. En dat de Universiteit te Leuven er geen andere gedachte op nahoudt dan het katholiek volk, is dezer dagen eens te meer gebleken, juist in de kwestie der lijkverbranding. Het eerste protest tegen het wetsvoorstel is uitgegaan van de Vlaamsche studenten en een ander van de Waalsche en franschsprekende studenten. De onderlinge verdeeldheid, anders zoo scherp afgebakend bij de studeerende jeugd,

is een oogenblik op het achterplan getreden en Vlamingen en Walen zijn eensgezind, alhoewel ieder van zijn kant, in de bres gesprongen, tot bestrijding van de barbaarsche gewoonte die men wil invoeren en om te protesteeren tegen de lage aanvallen tegen Zijn Eminentie den Kardinaal-Aartsbisschop. En naast de studenten staan de professoren, met den rector en den onder-rector aan hun hoofd.

« Le Peuple » beweert dat de Belgische katholieken voortaan zullen te kiezen hebben tusschen hun vaderlandsliefde en hun godsdienst.

Op het stuk van de vaderlandsliefde hebben wij geen lessen te ontvangen van de andersdenkenden en zeker niet van de socialisten. Onze plichten van katholieken kunnen wij best overeenbrengen met onze plichten tegenover land en volk. Ja, 't is vooral uit liefde voor ons land dat wij niet willen laten raken aan den eigen aard, de eigen zeden en de christelijke gewoonten van ons volk. Wij willen dat onze dooden rusten in de schaduw van het kruis en daarom verzetten wij ons tegen het invoeren der lijkverbranding, gelijk wij ons verzetten zullen tegen ieder andere poging om ons volk te ontchristenen.

Wanneer, in de Middeleeuwen, de pausen en bisschoppen de volkeren der christenheid opriepen ter kruisvaart, om het graf van Christus te bevrijden uit de ontheiligende handen der Turken, dan trokken duizenden en duizenden uit onze streken op, onder den kreet: God wil het! Nu ook noodigen de Paus en de bisschoppen ons uit om onvermoeid te strijden tegen hen die een heiligschendende hand willen slaan aan de graven van Christus' broeders. Rome heeft gesproken, Zijn Eminentie de Kardinaal-Aartsbisschop heeft gesproken. Voor ons beteekent dat ook: God wil het! Want tot de apostelen en hun opvolgers, de bisschoppen, heeft Christus gezegd: « Wie U aanhoort, aanhoort Mij ». Al de katholieken van het

land scharen zich daarom aan de zijde van Zijn Eminentie, om te strijden tegen de nieuw heidensche gewoonte die men wil invoeren; zij zullen niet dulden dat men rake aan de katholieke levensbeschouwing, noch aan de zeden en gebruiken die er de tastbare uitdrukking van zijn. Met vreugde hebben de katholieken het protest van hun aartsbisschop begroet; met eerbied, ja met geestdrift volgen zij de onderrichtingen van het hoogste kerkelijk gezag in ons land; zij zullen al doen wat in hun macht is om zich te verzetten tegen het wetsontwerp dat lijkverbranding wil toelaten en om te bekomen dat in ons land nooit een enkel lijk zal verbrand worden.

(1) Dr Mühlhng, voorzitter van het *Verband der Feuerbestattungsvereine Deutscher Sprache*, 1928, aangehaald bij A. WITSCH, *Christliches Grab und Feuerbestattung* (*Homiletische Zeitfragen*, n. 4), München, 1929, blz. 7.

(2) Die redenen worden ieder jaar in 't kort samengevat en voorgehouden in het *Bulletin de la Société pour la propagation de l'incinération*; zie b. v. n. 49, 1930, blz. 3.

(3) Een verdere ontwikkeling van deze bewijsvordering, met getuigenissen van befaamde hygiënisten en de uitslagen van gedane proefnemingen, kan men vinden in de zeer gedocumenteerde artikels van F. ANDRIESENS, *Dient de lijkverbranding bevorderd of ingevoerd?* in *Ons Geloof*, 3e jaarg., 1913, blz. 407, en Mgr. L. LEGRAIVE, *Un projet de loi sur la crémation*, in *La Vie diocésaine*, t. 7, 1913, blz. 230. Men kan ook het verslag raadplegen, in naam der middensectie bij de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, ingediend door Dr J. ROMBAUTS (23 Januari 1930); de voornaamste deelen er uit zijn overgenomen in *La Documentation catholique*, t. 23, 1930, kol. 1385 en v.

(4) Cf. F. ANDRIESENS, aangehaald artikel, blz. 409; L. LEGRAIVE, *aang. art.*, blz. 233; GROENEN, *Lijkverbranding*, 's-Hertogenbosch, 1909, blz. 126.

(5) Cf. F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 411; F. HUESTEDDE, art. *Beerdiging*, in *Staatslexikon*, 5^e uitg., 1. Bd., Freiburg i. Br., 1926, kol. 716.

(6) Aangehaald bij A. WITSCH, *aang. werk*, blz. 14.

(7) Cf. F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 448; L. LEGRAIVE, *aang. art.*, blz. 275.

(8) Men leze b. v. de indrukwekkende beschrijving van een lijkverbranding door den Franschen schrijver Henri LAVEDAN, lid der Academie, in *Questions actuelles*, t. 83, weergegeven door Mgr LEGRAIVE, *aang. art.*, blz. 165. Wij geven enkele regels er uit : « Certainement, c'est la plus poignante impression d'horreur que j'ai jamais éprouvée, telle que je ne tenterai pas de vouloir la rendre. Au seul souvenir de ce corps se tordant, de ces bras battant l'air, demandant grâce, de ces doigts crispés et s'enroulant comme des copeaux, de ces jambes noires qui donnaient de grands coups de pied, ayant pris feu ainsi que des torches, (un instant, je crus l'entendre hurler), il me court des frissons, j'ai la sueur froide au front, et rétrospectivement je compatis au supplice de ce mort inconnu dont j'ai entendu la chair crier et protester. Je m'enfuis sans attendre la fin, après avoir jeté au gardien (j'allais écrire au bourreau) la pièce d'argent

qu'il avait si bien gagnée... » Men leze ook de citatie uit *Nous avons fait un beau voyage*, van F. DE CROISSET, bij L. DEGRELLE, *Va-t-on chez nous rôti les morts?*, Leuven, 1931, blz. 19.

(9) Zie o. a. het tarief voor het verbranden, de orgelbegeleiding, de concessies voor bewaring der urnen, de omhulsels, het vervoer, enz., door den municipalen raad van Parijs voorgesteld, in het *Bulletin de la Société pour la propagation de l'incinération*, n. 49, 1930, Annexes, blz. IX. Er zijn niet minder dan zes klassen voorzien, buiten den kosteloozen dienst voor de armen. — Aangaande het « economisch » argument kan men ook raadplegen : J. FINK, *Leichenbeerdigung oder Leichenverbrennung*, Paderborn, 1927, blz. 22; F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 445 en v.

(10) Zie o. a. voorbeelden daarvan bij Mgr. LEGRAIVE, *aang. art.*, blz. 159 en v.

(11) Onderrichting van het H. Officie, 19 Mei 1926.

(12) Cf. *Pressekunde* (Essen), October 1929, gedeeltelijk vertaald in *La Documentation catholique*, t. 23, 1930, kol. 1380.

(13) F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 400.

(14) *Ibid.*

(15) *Ibid.*

(16) Cf. J. BESSON, art. *Incinération*, in *Dictionnaire apologétique de la foi catholique* van A. d'ALEX, t. II, Parijs, 1912, kol. 634; E. VALTON, art. *Crémation*, in *Dictionnaire de théologie catholique*, van A. VACANT en E. MANGENOT, t. III, Parijs, 1908, kol. 2322; F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 401.

(17) Cf. A. MONIN, *L'Eglise et la crémation*, in *Revue catholique des idées et des faits*, 2e jaarg., n. 1 (31 Maart 1922), blz. 2.

(18) P. D., *De noodzakelijkheid van het verbod der lijkverbranding voor geloovigen evenals voor niet-geloovigen*, in *De Standaard*, 14e jaar, n. 70, 12 Maart 1931.

(19) F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 452.

(20) Zie o. a. DE RYCKERE, *La crémation au point de vue criminel*, in *Revue de droit pénal et de criminologie*, Juli 1910. — Het argument van mediceo-legalen aard kan men breeder ontwikkeld vinden bij F. ANDRIESENS, *aang. art.*, blz. 453; L. LEGRAIVE, *aang. art.*, blz. 265; J. BESSON, *aang. art.*, kol. 643; J. LAMMEYER, art. *Feuerbestattung*, in *Staatslexikon*, 5e uitg., 1. Bd.,

Freiburg i. Br., 1926, kol. 1840; men vindt ook aanduidingen in *La Documentation catholique*, t. 23, 1930, blz. 1370 en 1390.

(21) J. BESSON, *aang. art.*, kol. 632. — Buiten de in de nota's aangeduide werken kan men nog raadplegen : L. RULAND, *Die Leichenverbrennung vom Standpunkte der christlichen Weltanschauung*, Keulen, 1910; L. COLENS, *De kerkelijke overheid en de lijkverbranding*, in *De Gids op maatschappelijk gebied*, 26e jaarg., 1931, blz. 149; J. LECLERCQ, *La Crémation*, in *La Cité chrétienne*, 5e jrg., 1930-1931, blz. 459; C. S., *De crematione corporis humani praesens quaestio*, in *Periodica de re morali, canonica, liturgica*, t. 18, 1929, blz. 62*; Kard. FAULHABER, *Entweder Christentum oder Heidentum. Kirchliches Begräbnis oder heidnische Leichenverbrennung*, Weenen, 1926; A. C. HARTEVELT, *Waarom lijkverbranding verboden?*, Amsterdam, 1898. Verdere bibliographische aanduidingen in haast al de aangehaalde werken. Vele inlichtingen vindt men in het Duitsch tijdschrift tot bestrijding der lijkverbranding, *Das christliche Grab*.

(22) Kard. BERTRAM, *Verordening van 23 Februari 1926*.

(23) A. WITSCH, *aang. werk*, blz. 29.